

Enkele observaties naar aanleiding van Parekh's 'Is een interculturele dialoog zinvol?'

*Jan Willem Duyvendak**

'No society can go on for long like this' (Bikhu Parekh)

Dit is een prachtige en waardevolle lezing – ook al wordt de vraag in de titel eigenlijk nauwelijks beantwoord. Het is eerder het gehele betoog tezamen dat maakt dat we het antwoord van Parekh op deze vraag niet kunnen missen: hij beaamt volmondig dat interculturele dialoog zinvol is. En meer dan dat. Uit zijn lezing spreekt een grote urgentie om daar vandaag nog mee te beginnen. Parekh maakt zich enorme zorgen over het gepolariseerde klimaat in Europa, waarbij het met name somber gesteld lijkt met de situatie in zijn eigen land: Groot-Brittannië. Juist in het ooit zo 'multiculturele' Engeland staan de verhoudingen tussen groepen, en dan vooral tussen moslims en anderen, op scherp.

Met zijn pleidooi voor interculturaliteit probeert hij aan een bezwaar tegen 'het' multiculturalisme tegemoet te komen: het risico van 'cultural ghettoization'. Het is een verwijt dat antimulticulturalisten in Nederland ook vaak hanteren: multiculturalisme leidt tot 'thick identities'. Het suggereert ten onrechte dat de samenleving uit groepen met vaststaande, gere-ificeerde identiteiten zou bestaan, wat er bovendien toe leidt dat groepen vervolgens weinig oog zullen hebben voor wat zij samen delen.

Naast deze 'ontologische' aanklacht – multiculturalisten hebben een verkeerd beeld hoe de wereld in elkaar zit –, hebben de antimulticulturalisten echter nog een ander verwijt dat grappig genoeg geheel het tegenovergestelde beweert. Zij vinden dat multiculturalisten onvoldoende waarde hechten aan het belang van (bepaalde) culturen, dat ze relativistisch zijn ingesteld en doen alsof normatieve positiebepaling eigenlijk niet nodig is. Dat de antimulticulturele argumenten enigszins moeilijk te combineren zijn, heeft niet mogen voorkómen dat beide bezwaren veel steun ondervinden in het publieke en politieke debat. Parekh komt in zijn lezing wel tegemoet aan de bezwaren tegen groepsontologie – maar verrassend genoeg niet of nauwelijks aan het probleem van het waarderrelativisme. Juist de door hem gepropageerde term

interculturaliteit suggereert immers weer een soort gezellige ontmoeting van ‘culturen’, of de mogelijkheid dat er een grote overlap zou bestaan tussen culturen, etniciteiten dan wel religies.

Voor het Nederlandse debat is het overigens zeer verfrissend dat hij wijst op de noodzaak van respect voor anderen als basis voor interculturaliteit en dat hij iedereen uitdaagt om zoveel empathie te ontwikkelen dat we onderkennen wat mensen met andere achtergronden aan de samenleving hebben bij te dragen. In dit deel van zijn betoog wisselt hij fraaie voorbeelden (rondom de rouwverwerking) af met minder geslaagde (zoals het lager in de erf-hiërarchie plaatsen van de wettige echtgenote ten gunste van onder anderen de moeder van de overledene). Ik schrijf dit expres zo normatief op omdat het toont dat interculturaliteit – opgevat als de wens om door dialoog samen te leven – een enorme opgave zal blijken te zijn, waarbij we opnieuw moeten leren *to agree to disagree*.

Ik ga hierna nog dieper in op zijn vier remedies voor de huidige crisis. Maar laat ik eerst stilstaan bij zijn historische analyse. Ik vind deze om verschillende redenen bijzonder waardevol. In de eerste plaats omdat kennis van de feitelijke geschiedenis van de immigratie bij de meesten van ons domweg ontbreekt. En onder dat ‘ons’ vallen velen, zeker ook politici en sociale wetenschappers die soms van een stuitende onwetendheid getuigen met betrekking tot de precieze geschiedenis van immigratie en integratie in Nederland. Bij politici mag dat allerlei opportunistische redenen hebben (ze worden liever niet meer herinnerd aan standpunten die nu als ‘fout’ worden beschouwd), bij collega-wetenschappers komt dit vooral doordat zij van de complexe werkelijkheid abstraheren door modellen te ontwerpen. Zo komt het voor dat sommige sociale wetenschappers denken dat Nederland (en Engeland) een multicultureel integratiemodel hebben gehanteerd – terwijl het rommelige geheel aan voortdurend veranderende maatregelen toch niet veel meer was dan wat pragmatisch gemotiveerd beleid op basis van de wettelijke resten van de verzuiling en vernieuwingsgedachten van de jaren zestig en zeventig. Dat de uitvoering vaak nog minder bij welk multicultureel model dan ook paste – zie Jan Rath's artikelen over de tegenwerking van de islam in Nederland –, maakt het begrijpen van de werkelijkheid aan de hand van modellen nog moeizamer.

Natuurlijk kan Parekhs verhaal onze honger naar de Nederlandse geschiedenis niet stillen (hij blijkt zelfs opvallend slecht op de hoogte van wat er hier speelt vergeleken met bijvoorbeeld iemand als Buruma), maar zijn betoog onderstreept het grote belang van het schrijven van de recente Nederlandse geschiedenis van integratie en immigratie. En wel vanuit talloze perspectieven: wat gebeurde er in dorpen en steden, in bedrijven en scholen, in de media (die naar mijn inschatting het verkeerde zelfbeeld hebben dat ze niet veel verder zijn gekomen dan taboes in stand houden) en in de politiek (waar niet zozeer links de grootste voorstander was van ‘multiculturalisme’ als wel het CDA – vanwege de ‘thick identity’ – en de VVD – vanwege het belang dat de overheid neutraal, relatief tegenover persoonlijke opvattingen van burgers zou staan). Kortom, in plaats van ver van de empirie weg gezongen modellenbouw, die leidt tot beweringen als die van Koopmans en van Sniderman en Hagendoorn

alsof Nederland nog relatief recent meer multicultureel zijn geworden, zouden we historisch-sociologisch aan het werk moeten in de lijn zoals Parekh die lijkt voor te staan.

Doen we dat, dan blijkt – ten tweede – waarom een dergelijke historische exercitie zo van belang is: zij laat zien hoe dezelfde periode door uiteenlopende groepen verschillend is beleefd (denk bijvoorbeeld aan de late jaren zestig, de vroege jaren zeventig, toen autochtoon Nederland in een ongekend tempo diepgaand veranderde, op het moment dat (mannelijke) migranten hier arriveerden). Gedetailleerde historisch-sociologische analyses kunnen ook de relatieve verschillen tussen landen laten zien. Wat Parekh nu schetst als algemeen beeld – de overgang van een gepolitiseerde gastarbeidersidentiteit naar een primair religieuze, heeft zich in alle landen voltrokken, maar mijn beeld is dat dit zich in Nederland iets later heeft voorgedaan dan Parekh nu suggereert.

Een dergelijke vergelijking zal, naar mijn verwachting, overigens ondersteuning bieden aan zijn stelling dat inwoners van bepaalde landen menen dat naties cultureel homogeen horen te zijn. Op dit punt is het jammer dat Parekh Nederland relatief slecht lijkt te kennen. Terwijl we lange tijd immers bekendstonden om onze (veronderstelde) tolerantie – de competentie om te kunnen omgaan met religieus verschil, met heterogeniteit –, is het opmerkelijk hoezeer we dat talent verloren hebben, mede door de grondige afrekening met de verzuiling. 'We' hebben niet alleen een hekel aan die 'benauwde' tijd, maar de meerderheid van de Nederlanders heeft van de weeromstuit ook een negatief beeld gekregen van religie in het algemeen. Daarover spreekt Parekh slechts in algemene termen; ook hem is het opgevallen dat 'liberals', en 'zelfs socialisten en communisten' vooroplopen in de strijd tegen 'de islam'. Parekh zou zich in zijn analyse op dit punt iets minder uitsluitend moeten oriënteren op de grote drie van Europa (Duitsland, Engeland en Frankrijk). Natuurlijk heersen in veel Europese landen sterke anti-islamitische gevoelens, maar het is toch opvallend dat naarmate landen vooruitstrevender zijn (Denemarken, Noorwegen, Nederland), de angst voor moslims lijkt te groeien. Juist in die landen waar de kloof tussen de progressieve autochtone bevolking en de relatief conservatieve islamitische bevolking groot is, lopen de spanningen hoog op. Terecht vraagt Parekh aandacht voor het feit dat het bij de debatten en de botsingen veel gaat over de vrijheid van meningsuiting en kwesties rondom gender (en (homo)seksualiteit!), maar hij laat onvoldoende zien welke verschillen zich hierin tussen landen voordoen. Waar tolerantie vroeger een bestanddeel was van de Nederlandse progressieve agenda, is dat de laatste tijd niet meer het geval: iedereen, van rechts tot links, lijkt er hier van overtuigd dat intolerantie alleen kan worden bestreden met intolerantie. Wat als intolerant wordt ervaren, verschilt overigens sterk per land – dat juist de gevoelens van onvrede in Nederland en Denemarken zo groot zijn, heeft er alles mee te maken dat homoseksuelen en feministen hier veel te verliezen hebben (en ook rechtse, antimoslimpartijen hebben deze groepen geheel instrumenteel omarmd). Waar Parekh dus spreekt over 'Even in Holland...' gebeurde het dat..., zou hij moeten spreken over 'Not only in Holland...'.

Zijn eerste voorstel om iets aan de grote crisis te doen laat zich bijna lezen als de conclusie van het rapport van de commissie-Blok: 'A vast majority of Muslims have settled in beautifully, and in fact made far more changes than one would expect of any minority.' Misschien was Blok niet helemaal zo zonnig, maar, zoals iedereen zich zal herinneren, nog veel te zonnig voor het leeuwendeel van onze politici dat alleen wilde horen dat de integratie een groot fiasco was. Parekhs advies om ook oog te hebben voor wat er is en wordt bereikt, lijkt me ook voor Nederland van eminent belang. Hetzelfde geldt voor zijn tweede medicijn: heb oog voor de vergaande loyaliteit van veruit de meeste moslims. Ook dat is uit onderzoek bekend, maar daarmee is nog niet de gehele volksvertegenwoordiging hiervan overtuigd. Sommigen twijfelen aan iemands loyaliteit vanwege het loutere feit van een dubbele nationaliteit.

Dat de sociaal-culturele polarisatie ook wordt gevoed doordat moslims vaak de verkeerde sociaaleconomische lijstjes aanvoeren (hogere werkloosheid, lager gemiddeld inkomen, hogere criminaliteit, et cetera) is evident. Parekhs klemmende, derde, advies om daar letterlijk werk van te maken is al evenzeer vanzelfsprekend.

Zijn vierde remedie is het tegengaan van de vergaande marginalisering van moslims en de noodzaak om minder óver hen en meer mét elkaar in gesprek te zijn. Juist voor Nederland – waar de polarisatie nog groter is dan in de meeste andere landen – lijkt dit een belangrijke raadgeving. Problematisch is dan wel dat in nogal wat steden zelforganisaties en andere mogelijke spreekbuizen van migranten tamelijk effectief door gemeentebesturen zijn ondermijnd, omdat zij 'toch namens niemand zouden spreken'. Justus Uitermark heeft fraai laten zien hoe dit in Amsterdam tot de situatie heeft geleid dat bijna alleen nog jonge, dynamische consultants subsidie krijgen, terwijl vertegenwoordigers van de eerste generatie geheel gemarginaliseerd zijn (dit in tegenstelling tot Rotterdam waar het allochtone maatschappelijk middenveld veel beter is georganiseerd en veel ruimhartiger wordt gefaciliteerd).

Tot slot wijst Parekh op wat er moet veranderen in moslimgemeenschappen. Dit lijken me opnieuw stuk voor stuk wijze raadgevingen, maar ze delen een probleem: is het eigenlijk wel mogelijk om van moslimgemeenschappen te spreken die zich dergelijke opdrachten eigen zouden kunnen maken? Zijn niet juist de Nederlandse Marokkanen, die de grootste problemen kennen en veroorzaken, het minst georganiseerd? Zijn zij, tot op zekere hoogte, niet juist al meer geïntegreerd, bijvoorbeeld als we kijken naar de taal die zij onderling spreken? Dit doet niks af aan Parekhs gebalanceerde aanbevelingen waarin hij ook veel verantwoordelijkheden bij migranten zelf legt, maar erg praktisch zijn zijn aanbevelingen hier niet.

Hetzelfde geldt tot mijn spijt voor zijn opmerkingen over radicalisering van sommige moslimjongeren. Hoewel het juist is dat zij geobsedeerd zijn door hun religieuze identiteit, is het te gemakkelijk om dit te wijten aan het gegeven dat zij zich buitengesloten voelen (zo klopt het ook feitelijk niet dat het bij sterk geradicaliseerden om lieden gaat die weinig opleiding zouden hebben; integendeel, denk ook aan de recente aanslag in Engeland door artsen (!)). Helaas is

radicalisering een veel ingewikkelder proces, waarbij internationale ontwikkelingen en netwerken een grote rol spelen. Dit laat onverlet dat nationaal beleid en publieke opinie hierin ook een rol spelen. Wat zou het geweldig zijn als wij Kamerleden zouden hebben als Parekh die zo eloquent en zo wijs geluid zouden kunnen laten horen. Zijn bijdragen in het Britse parlement moeten een verademing zijn tussen alle heldhaftige antiterrorismetaal, die hij terecht ontmaskert als weinig effectief.

Maar hoeveel wijsheid Parekh ook in deze lezing legt, ik blijf met het beklemmende gevoel achter dat zijn remedies niet voldoende zijn in het licht van de grote dreiging van voortgaande polarisatie die hij schetst. Wat zou er nog meer moeten gebeuren, in Nederland, in Europa en ook elders in de wereld waar groepen als monolieten tegenover elkaar komen te staan? Wat is wijsheid – en wat is onze bescheiden rol als sociale wetenschappers in zulke dreigende omstandigheden? Waar lijkt het beter te gaan? Daarover maakt Parekh nog een interessante opmerking: kijk naar de Verenigde Staten. Hoewel hij onderschat hoezeer ook daar moslims zijn gemarginaliseerd (en uit de VS worden geweerd), heeft hij gelijk dat het omgaan met culturele en religieuze verschillen de meeste Amerikanen veel beter lijkt af te gaan. Dat moet ons te denken geven en wellicht enige hoop verschaffen.

Noot

- * Jan Willem Duyvendak is hoogleraar algemene sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Correspondentie: duyvendak@uva.nl

Literatuur

- Uitermark, Justus (2006). Hoe Rotterdam de boel wél bij elkaar houdt. De politiek van het middenveld. *de Volkskrant*, 4 maart 2006.
- Uitermark, Justus & Steenbergen, Frank van (2006). Post-multiculturalisme en stedelijk burgerschap in neoliberale tijden. Over Amsterdams subsidiebeleid dat wel divers is maar toch eenkennig. *Sociologie* 2(3), 265-287.